

MARKO LAJOSZ
Budapeszt

WYDAJNOŚĆ PRACY I INTENSYWNOŚĆ W ROLNICZYCH SPÓŁDZIELNIACH PRODUKCYJNYCH

Pomiędzy wydajnością pracy a intensywnością zachodzi ścisła współzależność. Procesowi intensyfikacji towarzyszy wzrost wydajności pracy. Oznacza to, że intensyfikacja produkcji rolnej jest jednym z czynników wzrostu wydajności pracy. Z kolei wzrost wydajności pracy jest jednym z podstawowych warunków akumulacji niezbędnej dla dalszej intensyfikacji.

W produkcji naszych spółdzielni produkcyjnych zachodzi nierozzerwalny związek pomiędzy wymienionymi procesami. Zagadnienia te są tematem niniejszego opracowania. Najpierw jednak zatrzymamy się na określeniu istoty obu wymienionych kategorii ekonomicznych.

INTENSYWNOŚĆ I EKSTENSYWNOŚĆ MIERNIKAMI TENDENCJI I STOPNIA ROZWOJU ROZSZERZONEJ REPRODUKCJI

Zagadnienie intensywności jest w swojej istocie zagadnieniem rozszerzonej reprodukcji. Wyraża ono w jaki sposób następuje reprodukcja rozszerzona. Jednym z podstawowych założeń marksistowskiej ekonomii politycznej jest twierdzenie, że reprodukcja rozszerzona może zachodzić na drodze intensywnej lub ekstensywnej. W rolnictwie, w którym ziemia spełnia rolę podstawowego środka produkcji, te dwa warianty reprodukcji rozszerzonej sprowadzają się do tego, czy w wyniku wzrostu „kapitału”¹ zwiększy się lub nie zwiększy efektywność wykorzystania ziemi. Zależy to od tego, czy zwiększenie „kapitału”, zachodzi na już zagospodarowanych ziemiach, to znaczy na nie zmienionym obszarze, czy też na zwiększonym obszarze, kosztem niezagospodarowanych uprzednio ziem.

Wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni wyraża — w ujęciu dynamicznym — dwa sposoby reprodukcji rozszerzonej: intensywny i ekstensywny. Intensywny lub ekstensywny sposób reprodukcji rozszerzonej charakteryzuje nie tylko tendencją rozwoju produkcji rolnej, lecz również każdorazowy jej poziom. Znaną jest rzeczą, że danemu okresowi rozwoju rolnictwa odpowiada określona wartość kapitału na jednostkę powierzchni, wartość niezbędna dla zapewnienia przeciętnej opłacalności

¹ Autor używa tu w tekście rosyjskim terminu „włożenija”, lub „włożenija żywego i owieczczestwennogo truda” rozumiejąc przez to wartość trwałych i obrotowych środków produkcji. W tekście polskim termin ten zastąpiono umownie terminem „kapitał” (Red.).

w społecznie określonych warunkach produkcji. Wynika z tego, że dla zapewnienia przeciętnej opłacalności, na wziętych do zagospodarowania nowych obszarach, konieczna jest również społecznie określona wartość „kapitału”. Ta właśnie wartość jest wynikiem ekstensywnego rozwoju produkcji, gdyż odpowiada zarówno społecznym potrzebom jak i wyraża stan ekstensywnego rozwoju produkcji. Wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni przekraczająca społecznie niezbędną, przeciętną wartość „kapitału” wyraża z kolei stan intensywnego rozwoju produkcji.

Jak z tego wynika, społecznie niezbędna, przeciętna wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni w danych, konkretnych warunkach produkcji, stanowi miernik dla określenia intensywnego lub ekstensywnego charakteru osiągniętego w danym czasie stopnia rozwoju produkcji. Wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni przekraczającą niezbędną, przeciętną wartość jest wyrazem intensywnego, wartość zaś poniżej przeciętnej — ekstensywnego stanu rozwoju produkcji. W związku z tym dla określenia intensywności lub ekstensywności, wyrażającej stan rozwoju produkcji, ma zastosowanie następujący wzór:

$$A = \frac{B}{E_1}$$

w którym:

A — oznacza stopień intensywności lub ekstensywności,

B — rzeczywistą wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni,

E_1 — społecznie niezbędną, przeciętną wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni.

W oparciu o analizę materiałów zebranych przez Instytut Ekonomiki Rolnej Węgierskiej Akademii Nauk ze 100 spółdzielni produkcyjnych za 1954, 1955, 1956 i 1957 rok ustalono, że społecznie niezbędna, przeciętna wartość „kapitału” (trwałego i obrotowego) wynosi w przybliżeniu 4500—5000 forintów na 1 hold. Suma ta zapewnia warunki opłacalności i stwarza warunki dla reprodukcji rozszerzonej.

SPÓŁCZNA OCENA POZIOMU WYDAJNOŚCI PRACY

Wartość „kapitału”, wyrażająca przeciętne warunki produkcji zespołowej, odgrywa istotną rolę w ocenie i poziomie wydajności pracy. Bowiem przeciętne warunki produkcji obejmują nie tylko przeciętną wartość „kapitału”, lecz również jego skład organiczny. Jak wiadomo organiczny skład „kapitału” jest głównym czynnikiem określającym wydajność pracy żywej. W związku z tym przeciętną wartość „kapitału” wyrażającą przeciętny skład organiczny, zapewnia przeciętną wydajność pracy. Stwierdzenie to ma duże znaczenie z punktu widzenia społecznej oceny poziomu wydajności pracy w rolnictwie.

Wydajność pracy można badać zarówno w ujęciu dynamicznym (czasowym) jak i przestrzennym. W drugim przypadku, gdy określa się i porównuje wydajność pracy w ujęciu przestrzennym, w różnych warunkach produkcji w tym samym czasie, niezbędna jest społeczna ocena wydajności pracy. I w tym przypadku, podobnie jak i przy intensywności, niezbędne jest przyjęcie obiektywnego społecznego miernika, za pomocą którego można by porównywać ze sobą różne spółdzielnie produkcyjne

i dać społeczną ocenę wydajności pracy, tzn. określić na ile osiągnięta wydajność w danym gospodarstwie odpowiada potrzebom społecznym.

Z ekonomicznego punktu widzenia jest w pełni uzasadnione, jedynie słuszne i możliwe to założenie, że wydajność pracy w społecznie przeciętnych warunkach produkcji, wyraża obiektywny społecznie niezbędny poziom wydajności pracy. W związku z tym wskaźnikiem społecznej oceny wydajności pracy będzie stosunek poziomu wydajności pracy w danym gospodarstwie do społecznie przeciętnego poziomu, który można wyrazić za pomocą wzoru:

$$P = \frac{px}{po}$$

w którym:

- P — oznacza wskaźnik społecznej oceny wydajności pracy,
- px — poziom wydajności pracy w danym gospodarstwie,
- po — społecznie przeciętny poziom wydajności pracy.

Spółczną i indywidualną wydajność pracy można wyrażać w tych miernikach, które najczęściej stosuje się w praktyce. Wyżej przytoczony wzór jest przydatny we wszystkich przypadkach społecznej oceny wydajności pracy, zarówno w poszczególnych gospodarstwach, gałęziach produkcji, jak i przy różnych produktach rolnych.

STOPIEN WYDAJNOŚCI PRACY W GRUPACH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH O RÓŻNYM STOPNIU INTENSYWNOŚCI I EKSTENSYWNOŚCI

Ponieważ przyjmujemy, że warunki intensywności i ekstensywności w pełni obejmują ekonomiczne warunki produkcji, to tym samym określają one również i zmienność wydajności pracy. Dlatego też w dalszej części opracowania badamy poziom wydajności pracy w zależności od stopnia intensywności i ekstensywności. Innymi słowy, badamy, jaki poziom wydajności pracy osiągnęły spółdzielnie (w 1955 r.) przy różnym stopniu intensywności lub ekstensywności i w jakim stosunku pozostaje ta wydajność do społecznie przeciętnej wydajności pracy.

Porównanie to nie jest oczywiście celem samym w sobie. Równocześnie z tym należy wskazać na te warunki ekonomiczne, które powodują taki czy inny poziom wydajności pracy oraz na ich stosunek do społecznie przeciętnych warunków.

Praktyczne znaczenie badań wydajności pracy w ujęciu terytorialnym polega na tym, aby wskazać na te niekorzystne zjawiska, które są przyczyną kształtowania się wydajności pracy poniżej społecznie przeciętnej, jak również na te korzystne zjawiska, które pozwalają na osiągnięcie wyższej od społecznie przeciętnej wydajności pracy.

Dane z 76 spółdzielni wziętych do analizy wykazują, że odchylenie konkretnych warunków gospodarstwa od przeciętnych warunków ściśle określają stosunek poziomu wydajności pracy w tych gospodarstwach do przeciętnego poziomu. Przede wszystkim bierzemy pod uwagę ekonomiczne warunki badanych spółdzielni, tj. warunki intensywności i ekstensywności, a zatem ich produktywność i dochodowość. Spółdzielnie te zostały zgrupowane według wielkości wartości „kapitału” na jednostkę powierzchni. Poziom dochodowości, niezbędny dla zapewnienia reprodukcji

rozszerzonej, osiągnęła ta grupa spółdzielni, której wartość „kapitału” kształtowała się w wysokości 4000—5000 forintów na jednostkę powierzchni (1 hold). Grupa ta odpowiada społecznie przeciętnym warunkom produkcji i służy za miernik poziomu określenia intensywności i ekstensywności dla poszczególnych grup spółdzielni. Zagadnienie to ilustruje tabela 1.

Tabela 1

Poziom intensywności i ekstensywności badanych spółdzielni zgrupowanych według wielkości nakładów w 1955 r.¹

Fundusz produkcyjny na 1 hold użytkowników rolnych w tys. forintów	Liczba gospodarstw	Wartość „kapitału”	Wartość produkcji globalnej ^a	Dochód gospodarstwa	Spółecznie niezbędna wartość „kapitału”	Stopień intensywności lub ekstensywności (3:6)	Symbol stopnia intensywności lub ekstensywności (E)
		na 1 hold użytkowników rolnych forintów					
1	2	3	4	5	6	7	8
powyżej 6	13	6726	6747	+1501	4592	1,46	I ₁
5—6	16	5298	4950	+427	4592	1,15	I ₂
4—5	22	4592	4254	+369	4592	1,00	E ₁
3—4	20	3714	3238	+3	4592	0,81	E ₂
2—3	5	2854	1990	-540	4592	0,62	E ₃
średnia ze wszystkich spółdzielni	76	4508	4059	+285	4592	0,98	E

^a — Według przeciętnej ceny realizacji w 1955 r. (dane GUS)

Te grupy gospodarstw spółdzielczych, które zwiększyły wartość „kapitału” na jednostkę powierzchni powyżej społecznie przeciętnego znajdują się na poziomie gospodarki intensywnej, pozostałe grupy znajdują się na różnym poziomie gospodarki ekstensywnej.

Przytoczona tabela wskazuje na ścisły związek zachodzący pomiędzy intensywnością lub ekstensywnością gospodarstw, a ich produktywnością i dochodowością. Odchylenia w stopniu wyposażenia w fundusz produkcyjny¹ na 1 hold od przyjętej za społecznie przeciętny poziom (E₁) w jedną lub drugą stronę, pociągają za sobą w sposób prawidłowy odchylenia od przeciętnej produktywności i dochodowości.

Rozpatrzmy obecnie jakie zmiany zachodzą w wydajności pracy w zależności od odchylenia od średnich warunków produkcji przy różnym poziomie nakładów.

Dane tabeli 2 wskazują, że grupa spółdzielni o wartości „kapitału” przyjętego za społecznie przeciętny (E₁) wykazuje również środkowe miejsce pod względem wydajności pracy. Wydajność pracy w tej grupie spół-

¹ Przez „fundusz produkcyjny” autor rozumie nakłady z wyłączeniem amortyzacji, przez „dochód gospodarstwa” tylko tę część *m*, która stanowi akumulację gospodarstw (red).

dzielni, reprezentuje przeciętne warunki produkcji, można więc ją rozpatrywać jako społecznie przeciętną. Wynika z tego, że w badanym okresie każdy członek spółdzielni powinien wytworzyć produkt globalny wartości 14 500 forintów (w cenach niezmiennych). Tylko taka wartość wytworzonej produkcji zabezpieczyła materialne warunki reprodukcji rozszerzonej.

Tabela 2

Wydaźność pracy w spółdzielniach zgrupowanych według stopnia intensywności i ekstensywności

Grupy intensywności (I) i ekstensywności (E)	Liczba spółdzielni	Wartość produkcji w cenach niezmiennych (1954) w tys. forintów	Srednia liczba pracujących	Wielkość produkcji globalnej na 1 pracującego (w forintach)	Wskaźnik $E_1 = 100$	Wielkość funduszy produkcyjnych na 1 hold Indeks: $E_1 = 100$
1	2	3	4	5	6	7
I_1	13	38 786,1	2 127	18 235	125,1	145,0
I_2	16	29 578,4	1 692	17 482	120,0	115,0
E_1	22	46 963,2	3 224	14 586	100,0	100,0
E_2	20	40 567,0	2 934	13 226	94,9	81,0
E_3	5	11 190,4	846	13 227	90,8	62,0
Razem	76	167 085,1	10 823	14 962	102,7	98,0

Wydaźność pracy w grupie E_1 , określającą społecznie niezbędny poziom, przyjmować będziemy jako podstawę porównawczą dla oceny wydajności pracy w innych grupach spółdzielni. Jak wynika z tabeli 2, w intensywnych grupach spółdzielni (I_1 , I_2) wydajność pracy jest wyższa od społecznie niezbędnej i na odwrót, w grupach spółdzielni ekstensywnych (E_2 , E_3) wydajność pracy jest niższa od społecznie niezbędnej. Oznacza to, że intensywny lub ekstensywny charakter produkcji spółdzielczej wywiera dodatni lub ujemny wpływ na poziom wydajności pracy. Z kolumny 6 i 7 tabeli 2 wynika, że odchylenie wydajności pracy od przeciętnego poziomu jest mniejsze niż odchylenie wartości „kapitału” od przeciętnej wartości „kapitału”. Świadczy to o tym, że odgrywają tu rolę jeszcze inne czynniki.

W dalszej części opracowania rozpatrzemy przyczyny powodujące zróżnicowanie wydajności pracy w intensywnych i ekstensywnych rolniczych spółdzielniach produkcyjnych.

Wydaźność pracy wyraża stosunek ilości wytworzonej produkcji do ilości sił roboczych zatrudnionych w produkcji. W ostatecznym rachunku poziom wydajności pracy określają warunki ekonomiczne i przyrodnicze wpływające na zmienność wymienionych dwóch czynników.

Jest rzeczą oczywistą, że rentowność produkcji jest ściśle związana ze stopniem zainwestowania gospodarstwa. Świadczą o tym dane tabeli 1, w której pokazano wielkość zainwestowanych środków i wartość produkcji gospodarstwa na jednostkę powierzchni. Produkcyjność, jak wia-

domo, jest jednym z czynników wpływających na poziom wydajności pracy. Tak więc intensywny charakter gospodarowania, po przez wyższą produktywność, jest głównym czynnikiem kształtowania się poziomu wydajności pracy powyżej przeciętnej. Odwrotny wpływ na wydajność pracy ma ekstensywny charakter gospodarowania. Oznacza to, że intensywny lub ekstensywny charakter gospodarowania powoduje różnice nie tylko w poziomie produktywności, lecz i wydajności pracy.

Wyższa wydajność pracy w gospodarstwach intensywnych wynika nie tylko z ogólnej wartości „kapitału” w przeliczeniu na jednostkę powierzchni, lecz i technicznie określonych proporcji tego „kapitału”. Z punktu widzenia wydajności pracy szczególnie ważną rolę odgrywa tu organiczny skład kapitału. Nasze wyliczenia wykazują, że w najbardziej intensywniej grupie I_1 stosunek pracy uprzedmiotowionej do żywej wynosi 71,9% do 28,1%, w średniej grupie — 69,9% do 30,8%, w najbardziej ekstensywniej grupie 66,3% do 33,7%. Oznacza to, że najbardziej intensywna grupa gospodarstw osiągnęła wyższą wydajność pracy nie tylko dzięki wyższemu poziomowi nakładów ogółem, lecz również mniejszemu udziałowi pracy żywej w tych nakładach.

Oczywiście, zarówno proporcje podstawowego funduszu produkcyjnego, jak i proporcje poszczególnych grup podstawowych i obrotowych środków produkcji są czynnikami określającymi efektywność gospodarowania, zapotrzebowania siły roboczej, a także wydajności pracy.

Powyżej mówiliśmy o wpływie zróżnicowanych ekonomicznych warunków produkcji na zmienność wydajności pracy. Ale w rolnictwie również i warunki przyrodnicze wpływają na wydajność pracy. Dlatego też zatrzymamy się na omówieniu wpływu warunków przyrodniczych na wydajność pracy.

WPLYW WARUNKÓW PRZYRODNICZYCH NA WYDAJNOŚĆ PRACY W INTENSYWNYCH I EKSTENSYWNYCH GRUPACH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH

Wiadomo, że warunki przyrodnicze wpływają na produktywność gospodarstw rolnych, a tym samym i na wydajność pracy.

W badanych spółdzielniach produkcyjnych istnieje poważne zróżnicowanie warunków przyrodniczych wyrażające się w naturalnej żyzności gleby. Wskazują na to dane dotyczące jakości gleby, na ile oczywiście wartościowa (pieniężna) jej ocena odpowiada tym wymaganiom. Wskaźnik jakości gleby w wyrażeniu pieniężnym na 1 hold użytków rolnych kształtuje się w poszczególnych grupach następująco: $I_1 = 142,2$; $I_2 = 108,6$; $E_1 = 100,0$; $E_2 = 112,0$; $E_3 = 68,1$. Niewątpliwie wyższa produktywność i wydajność pracy w gospodarstwach o wyższej intensywności związana jest z lepszą jakością gleby i na odwrót.

W trakcie badań staraliśmy się wyeliminować zróżnicowanie efektywności i wydajności pracy wynikające ze zróżnicowania jakości gleby w poszczególnych grupach gospodarstw.

Wiadomo, że dodatkowa wartość produkcji wynikająca z lepszej jakości gleby przedstawia sobą rentę różniczkową I . Warunkiem powstawania tej formy renty — oprócz jakościowego zróżnicowania gleby — jak uczy marksistowska nauka ekonomii — jest społecznie niezbędna przeciętna wielkość „kapitału” na jednostkę powierzchni. To minimum „kapi-

tału — przy zapewnieniu społecznie przeciętnej efektywności — stwarza możliwości dla ekonomicznej realizacji lepszej jakości gleby. Z grup spółdzielni o nakładach równych lub wyższych od społecznie niezbędnego minimum (I_1, I_2, E_1) ostatnia grupa (E_1) posiada najslabsze gleby. W ten sposób tylko w intensywnych grupach gospodarstw (I_1 i I_2) powstaje renta różniczkowa I . Określenie wielkości tej formy renty opiera się na założeniu, że społecznie niezbędna wielkość nakładów w grupach o lepszej jakości ziemi, proporcjonalna do jakości ziemi (w pieniężnym wyrażeniu), daje więcej dochodu z jednostki powierzchni niż w grupie E_1 , przyjętej za podstawę odniesienia. Wiadomo, że różnica w produktywności przy samej wielkości „kapitału” na jednostkę powierzchni o różnej jakości gleby stanowi rentę różniczkową I . W naszych spółdzielniach produkcyjnych wyraża się to w części dochodu gospodarstwa.

Według powyższych założeń, rentę różniczkową I określiliśmy jako część wartości produkcji będącej wynikiem lepszej jakości gleby, za pomocą zastosowania minimum „kapitału”, aby w ten sposób skorygowaną wartość produkcji odnieść do średniej rocznej liczby członków spółdzielni.

W ekstensywnych grupach spółdzielni produkcyjnych sytuacja jest odmienna. I tak w grupie E_2 przeciętna jakość gleby jest lepsza niż w grupie przyjętej za podstawę, z kolei zaś fundusz produkcyjny na 1 hold kształtuje się poniżej społecznie niezbędnego. Odpowiednio do tego, zastosowanie przeciętnej wielkości „kapitału” w grupie E_2 dałoby większą od dotychczasowej wartość produkcji — ze względu na lepszą jakość gleby — większą niż w średniej grupie (E_1). Faktycznie jednak wartość „kapitału” w tej grupie stanowiła tylko 81% społecznego minimum niezbędnego dla uzyskania renty różniczkowej I z tytułu lepszej jakości gleby.

W grupie najbardziej ekstensywnych spółdzielni produkcyjnych przeciętna jakość gleby jest o 31,9% gorsza niż w grupie podstawowej. Według naszych założeń o taki właśnie procent byłaby również niższa wartość produkcji przy zastosowaniu przeciętnej wielkości „kapitału” (jak w grupie E_1).

Jednak faktyczna wartość „kapitału” w tej grupie stanowi zaledwie 62% wartości i dlatego tylko w takiej mierze można uznać zmniejszenie produkcji z tytułu gorszej jakości gleby.

Tabela 3

Wpływ jakości gleby na wydajność pracy

Wyszczególnienie	Intensywne (I) i ekstensywne (E) grupy spółdzielni produkcyjnych				
	I_1	I_2	E_1	E_2	E_3
Rzeczywista wartość produkcji na jednego członka spółdzielni	18 235	17 482	14 566	13 826	13 227
Wartość produkcji skorygowanej według jakości gleby na jednego członka spółdzielni	17 814	17 471	14 566	12 499	15 843
Różnica (+ —)	—421	—11	0	—1321	+2616

Na podstawie przytoczonych wyżej danych został określony wpływ jakości gleby na wartość produkcji i na tej podstawie zostały obliczone skorygowane mierniki wydajności pracy. Dane te przedstawia tabela 3.

Według powyższego rachunku, jakość gleby wpłynęła poważnie na wydajność pracy w dwóch ekstensywnych grupach gospodarstw oraz w pewnym stopniu w najbardziej intensywniej grupie gospodarstw. Wynika to z jednej strony, z większego odchylenia jakości gleby w wymienionych grupach w stosunku do gleb w grupie podstawowej, z drugiej strony z tego, że różnice w naturalnej żyzności gleby wpływają silniej na wartość produkcji w warunkach ekstensywnych niż intensywnych.

ZALEŻNOŚĆ POMIĘDZY LICZBĄ CZŁONKÓW SPÓŁDZIELNI A WYDAJNOŚCIĄ PRACY PRZY RÓŻNYM POZIOMIE INTENSYWNOŚCI I EKSTENSYWNOŚCI

Jak można sądzić na podstawie danych, w obecnych technicznych warunkach gospodarowania, zasoby siły roboczej w spółdzielniach produkcyjnych są jednym z głównych czynników poziomu intensywności. Tak na przykład, w najbardziej intensywnych spółdzielniach, na jednego członka spółdzielni przypada 5,1 holdów użytków rolnych, w średniej grupie 6,4 holda, w dwóch ekstensywnych grupach 8,1 i 12,5 holda. Jeśli więc w pierwszej grupie ilość ziemi na rodzinę zmuszała do intensyfikacji, to na odwrót, w dwóch ostatnich grupach w poważnym stopniu było przyczyną ekstensyfikacji.

Sytuacja na odcinku siły roboczej jest tu przyczyną zróżnicowania nakładów pracy na jednostkę powierzchni. Wskazują na to wskaźniki nakładów pracy (w dniówkach obrachunkowych) na 1 hold użytków rolnych: $I_1 = 121,8$; $I_2 = 106,5$; $E_1 = 100,0$; $E_2 = 95,2$; $E_3 = 70,0$. Dane te świadczą o tym, że w najbardziej ekstensywnej grupie gospodarstw nakłady pracy są o 30% niższe niż w grupie średniej i 75% niższe w porównaniu z grupą gospodarstw najbardziej intensywnych. Wyższe nakłady pracy żywej są jednym ze źródeł wyższości intensywnych gospodarstw przejawiającej się w wydajności pracy.

Okazuje się jednak, że liczba dniówek obrachunkowych przypadająca na jednego członka spółdzielni (która wyraża intensywność wykorzystania siły roboczej) jest w ekstensywnych gospodarstwach wyższa niż intensywnych. Liczba dniówek obrachunkowych w ciągu roku przypadająca na jednego członka spółdzielni kształtuje się następująco:

$I_1 = 286,5$; $I_2 = 322,4$; $E_1 = 291,0$; $E_2 = 354,0$; $E_3 = 398,3$. Dane te wskazują, że większa od średniej liczba członków spółdzielni wpływa obniżająco, a mniejsza od średniej — zwiększająco na wykorzystanie siły roboczej, tj. na intensywność pracy. Liczebność siły roboczej, zależnie od jej wykorzystania, określa z kolei — jako jeden z czynników wydajności pracy — poziom wydajności pracy. Tak więc na tym odcinku mamy do czynienia z dwoma zjawiskami działającymi w przeciwnych kierunkach. Przeciwnastawna tendencja działania wynika z tego, że obydwa komponenty miernika wydajności pracy brane oddzielnie pozostają, z jednej strony, w zależności od kształtowania się liczebności siły roboczej, z drugiej strony — od kształtowania się wartości produkcji. Jest również rzeczą oczywistą, że zmiana obu czynników w dwóch przeciwnych kierunkach zwiększa wydajność pracy. Zmniejszenie liczby zatrudnionych w produkcji lub

w ogóle zmniejszenie pracy żywej w procesie produkcji, lub wzrost masy wytworzonych produktów, działa w kierunku wzrostu wydajności pracy. A zmiana w ilości ziemi przypadającej na jednego członka spółdzielni działała, jak widzieliśmy, w obu kierunkach, zmniejszenie ilości ziemi na jednego członka spółdzielni wpływając na zwiększenie intensywności produkcji a tym samym na produktywność i wartość produkcji stwarzało dzięki temu tendencje wzrostu wydajności pracy. Z drugiej zaś strony, zwiększenie liczby członków spółdzielni, a w związku z tym zmniejszenie intensywności pracy, działało obniżająco na wydajność pracy. Przytoczone dane z badanych spółdzielni produkcyjnych wskazują, że w równoczesnym działaniu dwóch przeciwstawnych tendencji, dominujące jednak było działanie w kierunku wzrostu wydajności pracy.

Należy podkreślić, że nie chodzi tu o to, czy mniejsza lub większa od przeciętnej liczba członków spółdzielni jest sama w sobie źródłem określonych wyżej zmian w wydajności pracy. Jasne jest bowiem, że zwiększenie liczby członków spółdzielni przy niezmiennych pozostałych warunkach działa samo przez się, jak powyżej wykazaliśmy, w kierunku obniżenia wydajności pracy. Wszystkie jednak ekonomiczne warunki, które — jak wykazaliśmy na podstawie badanych spółdzielni — kształtują się prawidłowo, są w spółdzielniach o większej liczbie członków głównym źródłem wzrostu wydajności pracy. Tak więc intensywne i ekstensywne warunki gospodarstwa obejmują sobą również i te ekonomiczne warunki, które zachodzą wraz ze zmianą liczby członków spółdzielni. Niezależnie jednak od tego można powiedzieć, że zmiana intensywnych lub ekstensywnych warunków produkcji stwarza ekonomiczną podstawę dla zmiany w wydajności pracy.

ZMIANY WYDAJNOŚCI PRACY W PROCESIE INTENSYFIKACJI

Przyjmując za miernik wartość produkcji przypadającej w ciągu roku na jednego członka spółdzielni wykazaliśmy dodatni wpływ intensywności na wydajność pracy. Oprócz tego, zwróciliśmy również uwagę, że w intensywnych gospodarstwach, w związku z większą liczbą członków, wykorzystanie siły roboczej jest mniejsze niż w gospodarstwach ekstensywnych. W związku z tym przyjmowany dotąd miernik wydajności pracy w gospodarstwach o wyższym poziomie nakładów ma również swoją negatywną stronę, gdyż masa wytworzonej produkcji (w formie pieniężnej) jest tu odnoszona nie do faktycznie zużytej pracy żywej, lecz do ilości siły roboczej.

Mimo to jednak, miernik ten ma dla gospodarki spółdzielczej poważne znaczenie. W spółdzielniach nie może być bowiem mowy o celowym rozmieszczeniu siły roboczej, jak np. w gospodarstwach państwowych. W rolniczych spółdzielniach produkcyjnych nie ma zbędnej nadwyżki siły roboczej, tu wszyscy członkowie spółdzielni muszą mieć zapewnioną pracę i zarobek. Dlatego też większe znaczenie ma miernik wydajności pracy odnoszący się do liczby członków zatrudnionych w produkcji. Miernik ten jest jednocześnie miarą wykorzystania zasobów siły roboczej. W mierniku tym wyraża się między innymi dobre lub złe planowanie wykorzystania najważniejszego czynnika produkcji jakim jest siła robocza.

Niezależnie jednak od tego, niezbędny jest również i taki miernik wydajności pracy, który by odnosił wartość produkcji do faktycznie zużytej

pracy żywej, tzn. wyrażałby efektywność zużytej pracy. Ten miernik daje możliwość pokazania szeregu ważnych ekonomicznych zjawisk. W związku z nakładami pracy społecznej, za pomocą tego miernika można wyrazić najważniejsze strony tego ekonomicznego zjawiska, które według Marksa stanowi istotę zwiększenia siły produkcyjnej pracy społecznej, a mianowicie: zmiana ogólnej sumy pracy społecznej zawartej w jednostce produktu, a wewnątrz niej zmiana proporcji pracy żywej i uprzedmiotowionej. „Zwiększenie wydajności pracy polega mianowicie na tym, że udział pracy żywej zmniejsza się, a udział pracy uprzedmiotowionej zwiększa się, lecz zwiększa się w ten sposób, że ogólna suma pracy zawartej w towarze zmniejsza się, a zatem ilość pracy żywej zmniejsza się w większym stopniu niż zwiększa się ilość pracy uprzedmiotowionej”.

(Marks: *Kapitał* tom III, str. 271 wyd. ros. 1950).

Rozpatrzmy więc, jak w związku z powyższym, zmienia się wydajność pracy w procesie intensyfikacji. Rozpatrzmy najpierw zagadnienie ogólnej ilości pracy zawartej w jednostce produktu. Na podstawie materiałów z badanych spółdzielni niemożliwe jest ściśle określenie zarówno ilości pracy żywej jak i uprzedmiotowionej zużytej w produkcji. Ilość pracy żywej obliczono tu na podstawie ilości dniówek obrachunkowych wyceńnionych po 30 forintów. Nakłady pracy uprzedmiotowionej obliczono sumując raty odpisów amortyzacyjnych i wydatki na utrzymanie trwałych środków produkcji, wydatki na nawozy sztuczne i prace maszynowe. Określoną w ten sposób pracę żywą i uprzedmiotowioną odniesiono razem i oddzielnie do 100 forintów wartości produkcji liczonej według cen niezmiennych z 1950 r., zarówno na jednostkę towaru, jak i na „jednostkę produktu”. Widać z tego, że nie chodzi tu o ściśle ekonomiczne określenie nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej i wytworzonej przez nią wartości.

Przed wszystkim można stwierdzić, że przechodząc od niższego do wyższego poziomu zainwestowania „kapitału”, tzn. przy intensyfikacji, ilość pracy żywej i uprzedmiotowionej na 100 forintów wartości produkcji, zarówno razem, jak i oddzielnie, dość wyraźnie obniża się — tak jak to zaznaczył Marks — co jest jednym z podstawowych kryteriów wzrostu wydajności pracy. Nie można jednak tego powiedzieć z całą ścisłością o zmianach wewnętrznych proporcji obniżenia nakładów. Rozpatrzmy to na liczbach uwidoczonych w tabeli 4.

Z tabeli tej wynika przede wszystkim, że rezultatem intensyfikacji jest malejąca tendencja nakładów, zarówno pracy żywej, jak i uprzedmiotowionej, na jednostkę produkcji. Zwiększenie „kapitału” na jednostkę powierzchni, tj. intensyfikacja, zmniejsza pracę żywą i uprzedmiotowioną na wytworzenie jednostki produkcji, co oczywiście obniża koszty tej produkcji. Zwiększenie „kapitału” i zmniejszenie nakładów jest kryterium i prawidłowym wynikiem jednego i tego samego procesu intensyfikacji. Związek ten zachodzi w wyniku stałego zwiększania wydajności pracy społecznej. Dlatego też, według mego zadania, nie jest ekonomicznie uzasadniony pogląd, który w intensyfikacji widzi sposób zwiększenia nakładów w stosunku do jednostki produkcji. Przeciwno temu świadczy cała historia rozwoju rolnictwa. W zaoszczędzaniu pracy społecznej, w wyniku intensyfikacji, znaczną rolę odgrywa podwyższenie wydajności pracy. Szczególnie znaczne obniżenie pracy żywej zawartej w jednostce produktu,

Tabela 4

Zmiany w nakładach pracy żywej i uprzedmiotowionej na 100 forintów wartości produkcji przy intensyfikacji

Stopień zainwestowania	Symbol stopnia intensywności	Na 100 forintów wartości produkcji przypada:					
		pracy żywej		pracy uprzedmiotowionej		razem pracy żywej i uprzedmiotowionej	
		w forintach	w %	w forintach	w %	w forintach	w %
V	I_1	53,3	51,1	51,1	48,9	104,4	100,0
IV	I_2	62,1	50,8	60,2	49,2	122,3	100,0
III	E_1	62,0	51,8	59,8	49,0	121,8	100,0
II	E_2	65,2	48,0	70,8	52,0	136,0	100,0
I	E_1	83,5	53,4	73,3	46,6	156,8	100,0

ma miejsce przy przejściu od najbardziej ekstensywnych do najbardziej intensywnych warunków produkcji. Z drugiej strony, omawiając proces obniżenia się nakładów, należy powiedzieć, że wraz z intensyfikacją nieustannie rośnie wartość produkcji globalnej przypadającej na 100 forintów pracy żywej. A oto odpowiednie liczby: I stopień zainwestowania 119,7 forintów, II — 153,3 for., III — 161,2 for., IV — 160,8 for. i V — 187,4 forintów.

Problem polega na tym, że ilość pracy żywej na jednostkę produktu obniża się równocześnie z pracą uprzedmiotowioną i to jest określonym objawem wydajności pracy, a udział jej w ogólnych nakładach zwykle pozostaje na jednakowym poziomie w zależności od stopnia zainwestowania gospodarstwa. Pomiedzy niższym i wyższym stopniem zainwestowania istnieje prawie 2% różnica w proporcji pracy żywej. A według (wyżej cytowanego) określenia Marksa, ekonomiczną formą przejawiania się wzrostu wydajności pracy jest obniżenie udziału pracy żywej przy jednoczesnym obniżaniu się ogólnej ilości pracy, zawartej w jednostce produktu, udział pracy uprzedmiotowionej wzrasta przy jednoczesnym, absolutnym zmniejszaniu się pracy żywej i uprzedmiotowionej.

Tabela 5

Organiczny skład kapitału

Wyszczególnienie	Stopień zainwestowania				
	I	II	III	IV	V
Udział pracy żywej w %	33,7	29,8	30,8	30,9	28,1
Udział pracy uprzedmiotowionej w %	66,3	70,2	69,2	69,1	71,9
Razem praca żywa i uprzedmiotowiona %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pokazany wyżej wzrost wydajności pracy znajduje się w ścisłym związku ze zmianą organicznego składu „kapitału” w procesie intensyfikacji.

Proces intensyfikacji w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych przyniósł w I grupie gospodarstw pewien wzrost udziału pracy żywej w stosunku do grupy II, w najbardziej zaś ekstensywnej (V) grupie gospodarstw spowodował pewne obniżenie udziału pracy żywej. Taką zmienność proporcji liczbowych można częściowo wytłumaczyć charakterem i nieścisłością rachunku, jednak dosyć słabo i niezbyt konsekwentnie wyrażająca się tendencja pozostaje niewątpliwie w związku ze wzrostem liczby członków, towarzyszącym procesowi intensyfikacji, o czym była już poprzednio mowa. Wskazuje to, że w produkcji spółdzielczej, w wyniku społecznie określonych warunków, a przede wszystkim specyfiki rozmieszczenia siły roboczej, związek przyczynowy pomiędzy organicznym składem kapitału a procesem intensyfikacji nie przejawia się tak prawidłowo, jak w przypadku ogólnej sumy pracy społecznej, tj. całego zainwestowanego „kapitału”. Bardziej ściśle wyniki dotyczące tego zagadnienia można uzyskać tylko na podstawie badań obejmujących większą liczbę spółdzielni oraz zastosowania metod statystycznych. Mówiąc o czynnikach przeciwdziałających wystąpieniu ekonomicznie dodatniej korelacji pomiędzy wzrostem wydajności pracy a wzrostem intensywności należy podkreślić, że w produkcji spółdzielczej tendencja obu tych procesów jest jednakowa i odpowiada sformułowaniu Marksa, że wraz ze wzrostem wydajności pracy ilość pracy społecznej, zużytej na wytworzone jednostki produktu, w naszym przypadku na 100 forintów wartości produkcji globalnej, ma tendencję malejącą. W stosunku do podstawy wyjściowej, praca żywa maleje w większym stopniu niż ogólna suma pracy społecznej (żywej i uprzedmiotowionej łącznie). Tendencję tę określają dane tabeli 6.

Tabela 6
Zmiany w ilości pracy żywej i uprzedmiotowionej zużytej na jednostkę produktu w wyniku procesu intensyfikacji

Stopień zainwestowania	Na 100 forintów wartości produkcji przypada pracy:		
	żywej	uprzedmiotowionej	żywej i uprzedmiotowionej łącznie
w % najbardziej ekstensywnego stopnia zainwestowania			
V	63,8	69,7	66,5
IV	74,3	82,1	77,9
III	74,2	81,6	77,6
II	78,1	96,9	86,7
I	100,0	100,0	100,0

Spośród wszystkich stopni zainwestowania, przechodząc od najniższego do najwyższego, w trzech z nich obniżyła się ilość pracy społecznej zużytej na jednostkę produktu w wyniku procesu intensyfikacji. Ogólnie zaznaczyła się jednak tendencja silniejszego spadku nakładów pracy żywej

в порównaniu ze spadkiem całej pracy społecznej, co jeszcze bardziej podkreśla tendencje wzrostu wydajności pracy żywej в миарę wzrostу интенсификаци.

Reasumując analizę, можна stwierdzić, że zarówno wartość produkcji przypadająca przecięтне на одного członка spółdzielни, як і зміяни ілосци pracy żywej і упрzedmiotowionej і огółем pracy społecznej, przypadające на 100 forintów wartości produkcji, wykazują dodatnią korelację intensywności produkcji ze wzrostem wydajności pracy. Wyniki badanych spółdzielни pokazują, że интенсификация produkcji jest jednym z głównych środków wzrostu wydajności pracy. Na niezmiеним obszarze gospodarowania wzrostu wartości produkcji і zmniejszenie pracy żywej, nie może zachodzić inaczej, як drogą koncentracji „kapitału”, sprzyjającej systematycznej realizacji reprodukcji rozszerzonej.

Przejawianie się tej zależności wskazuje, że процес интенсификаци в badanych rolniczych spółdzielниах производящих zachodził в sposób społecznie niezbędny, в економичне типowej formie.

МАРКО ЛЯИОШ

Будапешт

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА И ИНТЕНСИВНОСТЬ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

Резюме

Автор отмечает тесную взаимосвязь между производительностью труда и интенсивностью. Процесу интенсификации сопутствует повышение производительности труда. Интенсификация сельскохозяйственного производства является одним из факторов повышения производительности труда. Повышение же производительности труда является одним из основных условий аккумуляции необходимой для данной интенсификации. В своих рассуждениях автор исходит из итогов 100 сельскохозяйственных кооперативов за период 4 лет (1945—1957). В качестве мерила интенсивности автор принимает уровень вложений на единицу площади. Группы хозяйств отличающиеся высшим от среднего уровнем вложений автор считает интенсивными, а низшим — экстенсивными.

Производительность труда зависит с одной стороны от интенсивности хозяйств, а с другой стороны от природных условий (качество почвы) и количества земли приходящегося на одного члена кооператива, а также от органического состава вложений. На основе проведенных исследований автор формулирует вывод, что на неизменной площади хозяйства повышения стоимости продукции и снижение затрат живой силы может происходить только путем концентрации вложений, обеспечивающих систематическое осуществление расширенного воспроизводства.

MARKO LAJOSZ
Budapest

THE EFFICIENCY OF LABOUR AND INTENSIVE AGRICULTURE ON CO-OPERATIVE FARMS

Summary

The author states that there is a close relationship between the efficiency of labour and intensive agriculture. The process of intensification is accompanied by an increase in labour efficiency. More intensive agricultural production is one of the factors of increasing the efficiency of labour. Increased labour efficiency is, in turn, one of the principal conditions for capital accumulation necessary for the process of intensification.

The author bases his analysis on the operating results of 100 co-operative farms for 4 years (1954—1957). As a measure of intensiveness the author assumes the value of capital per unit of area. The farms with a higher than average value of capital the author considers as intensive, and those where it is lower — as extensive. The efficiency of labour depends — on the one hand — upon the intensiveness of farming, and on the other hand — on natural conditions (the quality of soil), on the amount of land per one member of the co-operative, and also on the organic composition of capital. On the basis of research work the author concludes that without changing the area of a farming unit an increase in the value of production and a decrease in labour input may be achieved only through the concentration of capital, conducive to the systematic realization of extended reproduction.